

Paragraaf 9.2

De leerbaarheid van woorden

Het ene woord is moeilijker te leren dan het andere. Is de leerbaarheid groot of juist klein, dan heeft dat logischerwijze gevolgen voor de hoeveelheid aandacht die de leerder eraan moet besteden. Bij experimenten naar het onthouden en vergeten van nieuwe woorden bleek het bijvoorbeeld veel uit te maken of het woord concreet of abstract is (*kikker of fietsen* wordt goed onthouden, *bezwaar* of *aanraden* wordt snel vergeten) en of het woord bekende T2-elementen (*zoetigheid, zandbak, werkloos, verslechtering*) of T1-elementen bevat (internationale woorden als *telefoon, politiek, taxi, computer, museum, radio, thee, politie, malaria, programma* en *export*, en woorden uit de T1 van de cursist die lijken op het Nederlandse equivalent, de cognaten). In het laatste geval 'kent' de NT2-leerder het Nederlandse woord feitelijk al, al kunnen uitspraak en schrijfwijze een beetje afwijken. De moeite die het kost om een woord te verwerven hangt dus deels van het woord zelf af (verwijst het naar iets concreets/bekends?) en deels van de leerder in kwestie (kent hij het woord of een deel ervan al uit de T1 of T2?). We bespreken hierna enkele woordtypen die voor NT2-leerders 'moeilijk' zijn, bijvoorbeeld omdat de combinatiemogelijkheden van het woord beperkt zijn, de betekenis sterk contextafhankelijk of moeilijk te bepalen is, of omdat het verwijst naar een nieuw concept. Dergelijke woorden vragen bijzondere aandacht bij het semantiseren en consolideren: de leerder moet ze vaker zien dan gemiddeld en zich er intensiever mee bezighouden en ermee oefenen. Ook staan we stil bij enkele woordtypen die om andere redenen speciale aandacht vragen: twee woordtypen die voor de mondelinge communicatie en de interactie zeer belangrijk zijn voor NT2-leerders, maar waar in het onderwijs weinig aandacht voor bestaat (*formules/routines* en *partikels*) en het merkwaardige fenomeen *valse vrienden*.

Collocaties

Het werkwoord dat bij *misdaad* hoort, is meestal *bekennen, plegen* of *begaan*, bij *overleg* hoort *voeren*, thee of koffie *zet* je, een tafel *dek* je en je *hebt* dorst of honger. Sommige woorden komen bijna altijd samen met een ander woord voor en moeten daarom ook als meerwoordcombinatie geleerd worden. Ze zijn anders niet bruikbaar. Het vertalen van de afzonderlijke woorden werkt zelden bij collocaties en leidt meestal tot een verkeerde woordkeus. Omdat collocaties vaak een niet (helemaal) letterlijke betekenis hebben, zijn ze nauwelijks voorspelbaar vanuit een andere taal. Ze worden daarom ook apart in woordenboeken opgenomen. In dat opzicht hebben ze veel gemeen met idioom, al ligt daar de combinatie volledig vast en is de betekenis echt figuurlijk. Voor de verwerving geldt echter hetzelfde: de combinaties kunnen het beste als geheel in het geheugen worden opgeslagen en niet als losse onderdelen. Dat betekent dus: in combinatie semantiseren en consolideren.

Idioom

Beginnende taalleerders zullen zich niet snel wagen aan idiomatisch taalgebruik. Je moet niet alleen precies weten wanneer je een bepaalde uitdrukking kunt gebruiken, maar ook hoe: idioom is niet naar believen verbuigbaar of vervoegbaar, maar bestaat uit woordcombinaties die meestal als vast geheel functioneren. Veel idioom is laagfrequent, al zijn er uitzonderingen (*ga je gang, wat is er aan de hand?, ik hou je in de gaten, ze heeft er een hekel aan*). We hebben he-

laas geen goed inzicht in de frequentie van idioom; onderzoek daarnaar voor het Nederlands is nog niet uitgevoerd.

Voor het onderwijs is vooral het leren *herkennen* van idioom belangrijk. NT2-leerders moeten daarbij vooral goed letten op woorden die – letterlijk opgevat – niet logisch in het geheel passen. Vervolgens zullen ze moeten bepalen welke woorden er ‘allemaal bij horen’.

NT2-docenten hebben overigens nogal eens een opvallende voorliefde voor spreekwoorden, gezegden, uitdrukkingen en soortgelijk idiomatisch taalgebruik, waarbij dan niet alleen de betekenis wordt besproken, maar soms ook maar meteen de etymologie en de bredere historische context. Zeker bij beginners en halfgevoerden is dat eerder amusant dan leerzaam: tegen de tijd dat deze cursisten ‘in het echt’ met dit idiomatisch taalgebruik geconfronteerd worden – als dat al ooit gebeurt – zijn ze de betekenis allang weer vergeten. En alleen zeer gevorderde leerders zullen het ook daadwerkelijk gebruiken, en dan nog in zeer beperkte mate. Het ligt daarom niet voor de hand hieraan hoge prioriteit te geven of veel cursustijd te besteden.

Beschikbaar oefenmateriaal voor collocaties en idioom (enkele voorbeelden):

- ▶ Boer, B. de & Lijmbach, B. (2015). *De spijker op de kop. Nederlandse uitdrukkingen voor anderstaligen* (2^e herz. druk). Coutinho.
- ▶ Dorp, E. J. van & Koorn, A. (2001). *Nederlands als tweede taal: uitdrukkingen en woordenschat beginners / gevorderden*. Cd-rom. Bruna.
- ▶ Stumpel, R. (e.a.) (2004). *Konnex. Uitdrukkingen en vaste verbindingen in de Nederlandse taal*. ThiemeMeulenhoff.
- ▶ Toorn-Schutte, J. van der (2002). *Beeldtaal. 500 Nederlandse woorden en uitdrukkingen met oefeningen en antwoorden*. Boom.

Naast oefenmateriaal zijn als naslagwerk ook idioomwoordenboeken, uitdrukkingenwoordenboeken en spreekwoordenwoordenboeken beschikbaar voor verschillende doelgroepen. Voor de lagere taalniveaus is bijvoorbeeld het *Junior spreekwoordenboek* goed bruikbaar: 2700 uitdrukkingen en spreekwoorden worden hierin op eenvoudige wijze uitgelegd (Daniëls, W. (2016). *Van Dale junior spreekwoordenboek* (2^e druk). Van Dale).

Verbindings- en verwijswaarden

Verbindings- en verwijswaarden zijn niet alleen zeer algemeen maar ook bijzonder belangrijk. Ze hebben los niet heel veel betekenis, maar maken duidelijk hoe tekstelementen (woorden, zinsdelen, zinnen, alinea’s) samenhangen. Ze zijn cruciaal voor het begrip van tekst; tegelijkertijd weten we uit onderzoek dat NT2-leerders deze woorden vaak negeren of over het hoofd zien. In zo’n geval kan de tekstinhoud anders worden begrepen dan bedoeld is door de schrijver of spreker. Bij *verbindingswoorden* gaat het om voegwoorden en bijwoorden die relaties binnen zinnen, en tussen zinnen, alinea’s en tekstdelen zichtbaar maken (zoals *maar, want, daarom, zodat, dan, toen, als, allereerst, kortom, bovendien, daarnaast, overigens, ten slotte*). Verbindingswoorden zijn vooral van belang bij lees- en schrijftaken, omdat ze in schriftelijk taalgebruik veel voorkomen en feitelijk onmisbaar zijn voor het goed kunnen volgen en begrijpen van de tekstinhoud. In sommige talen worden relaties in teksten echter op een heel andere wijze zichtbaar gemaakt, bijvoorbeeld met naamvallen in plaats van met voegwoorden. De manier waarop in Nederlandse teksten verbindingswoorden worden gebruikt, kan dus nieuw zijn voor NT2-leerders, zeker voor cursisten met een niet-westerse taalachtergrond. Zeer veel aandacht voor deze woorden is daarom nuttig en nodig, zeker als de NT2-cursus voorbereidt op het volgen van onderwijs. Bij leestaken kan dat door de functie en betekenis ervan steeds opnieuw onder de aandacht te brengen en door er vragen over te stellen, bij schrijftaken door er uitgebreid feedback op te geven.

Verwijswoorden zijn voornaamwoorden als *zij, het, deze, daar, hun, mijn, haar* en *wat*. Om vast te stellen wat ze betekenen moet de lezer of luisteraar weten naar welk woord of welke woordgroep ze verwijzen, oftewel: wat het *antecedent* is van het voornaamwoord. NT2-leerders zien daar vaak van af: ze nemen niet de moeite na te gaan waarop het woord betrekking heeft. In productief taalgebruik gebruiken ze dit type woorden bij voorkeur niet. Liever wordt dan steeds het antecedent herhaald (bijvoorbeeld iemands naam in plaats van *hij* of *zij*). Ook in dit geval hangt dat deels samen met het feit dat in veel talen deze woorden niet zo gebruikt worden; in plaats daarvan wordt bijvoorbeeld een persoon geïntroduceerd en wordt daarna alleen nog door gebruik van de derde persoon enkelvoud in het werkwoord aangegeven dat die persoon de handeling verricht. Net als bij verbindingswoorden is ook hier veel aandacht noodzakelijk voor wat ze (in de betreffende context) betekenen, en vooral wanneer en hoe je ze bij schrijf- en spreektaken kunt gebruiken.

Woorden met heel veel betekenissen

Bij woorden met heel veel betekenissen (zoals *doen, gaan* en *maken*) of woorden met vooral een grammaticale functie (functiewoorden zoals voornaamwoorden, hulpwerkwoorden, koppelwerkwoorden, voorzetsels) is het voor de leerder niet zozeer de vraag wat ze precies betekenen, maar eerder wanneer, hoe en in combinatie met welke andere woorden je ze kunt gebruiken. Deze woorden vragen bijzonder veel context, veel meer dan een concreet zelfstandig naamwoord als *wekker* of *koffer* of een bijvoeglijk naamwoord als *boos* of *blauw*. Bij woorden met veel betekenissen is het probleem dat de betekenis varieert met de context waarin het woord voorkomt (los hebben woorden als *doen, gaan* en *maken* tientallen betekenissen). Semantisering en consolidering kunnen dus niet zonder die context. Van hulpwerkwoorden als *hebben, worden* en *zijn* is nauwelijks een betekenis te geven; de cursist moet vooral leren waarom, hoe en wanneer je ze gebruikt. Uitleg helpt bij dergelijke woorden meestal niet, veel goede voorbeelden geven wel.

Woorden voor nieuwe begrippen

Het spreekwoordelijke grote aantal woorden voor sneeuw dat de Eskimo's onderscheiden, lijkt wellicht uitzonderlijk, maar in ons regenrijke land onderscheiden we ook met gemak *druppelen, spetteren, motregen, miezeren, druilen, regenen, gieten, gutsen, plenzen, stortregen, druipen, hozen* ... Het is niet waarschijnlijk dat zo'n onderscheid eveneens wordt gemaakt in een land waar het zelden regent. Zo bezien hangen de begrippen die in de woordenschat van een taal worden uitgedrukt samen met de buitentalige werkelijkheid: de cultuur, de gewoontes, gebruiken en omstandigheden van het gebied waarin die taal wordt gebruikt. Ga je in een ander gebied wonen, dan zal de nieuwe taal woorden hebben voor begrippen die in je moedertaal niet voorkomen. In dit soort gevallen (denk voor het Nederlands aan de bekende voorbeelden *borrel, Prinsjesdag, sluis, drop, gezellig, uitwaaien, uitbuiken, gedogen, klunen, verzuiling, poldermodel*) moet de T2-leerder behalve een nieuw label ook een nieuw concept leren, zoals kinderen in hun moedertaal. Dit betekent dat moet worden verduidelijkt wat het begrip precies *is* waarnaar het woord verwijst: Wat is en hoe werkt een sluis? Wat is Prinsjesdag en wat gebeurt er dan? De leerder heeft hier meer aan een encyclopedie dan aan een woordenboek. Veel lastiger ligt het als in de ene taal veel meer of minder onderscheidingen worden gemaakt dan in de andere. Je moet dan als taalleerder de werkelijkheid als het ware opnieuw met woorden leren indelen. Hoe deel je bijvoorbeeld het kleurenspectrum in als in de T1 acht kleuren onderscheiden worden en in de T2 twaalf? Voor 'sneeuw' of 'regen' geldt feitelijk hetzelfde: uiteraard weet iedereen wat regen is, maar als je de verschillende soorten nooit (in die mate)

hebt leren onderscheiden, is er desondanks ook gedeeltelijk sprake van conceptontwikkeling. In feite stuiten we hier op een van de lastigste aspecten van T2-woordenschatverwerving: woordbetekenissen uit verschillende talen overlappen elkaar nooit precies. De linguïst Dan Slobin illustreerde dit met een vergelijking tussen het Spaans en het Engels van de werkwoorden waarmee 'voortbewegen' wordt aangeduid. In het Engels bestaan er negentien, in het Spaans zeven. Een Spaanstalige leerder van het Engels moet van al deze Engelse woorden leren wat ze precies inhouden, wanneer je nu *hasten* gebruikt en wanneer *hurry*, en kan daarbij niet terugvallen op zijn T1: die zet hem eerder op het verkeerde been.

Werkwoorden van beweging in het Spaans en het Engels

Engels: crawl, creep, go, hasten, hurry, march, move, run, rustle, scurry, slip, speed, step, stomp, storm, stride, stroll, walk, wander.

Spaans: andar, caminar, correr, deslizarse, dirigirse, ir, lanzarse.

Bron: Slobin, 1996.

Met het oog hierop is het belangrijk dat NT2-leerders (ook) een eentalig woordenboek gebruiken; daarin staan immers geen vertalingen (die zijn hier onmogelijk) maar omschrijvingen. Veel feedback (*dit is geen ... maar ..., dit noem je ...*) en gebruiksvoorbeelden helpen ook. En de leerder kan er verder maar beter op bedacht zijn dat de T1 een verdachte bron is die niet zelden tot een verkeerde woordkeus in de T2 leidt.

Formules en routines

In de eerste fasen van T2-ontwikkeling nemen taalleerders vaak hun toevlucht tot *formules* en *routines* (ongeanalyseerde meerwoordcombinaties zoals *voormijgraag ...* om iets te bestellen of *hoeveelishet?* om af te rekenen). Deze helpen beginners zeer, omdat ze daarmee veel meer kunnen uitdrukken dan hun lexicale en grammaticale kennis feitelijk toelaten. Onder andere met het oog daarop zijn er voor Nederland en Vlaanderen *taalriedels* ontwikkeld, waarmee de leerder niet alleen oefent met uitspraak en intonatie, maar zich tegelijkertijd veel bruikbare routineformuleringen eigen maakt.

Taalriedel 'Ik kom eraan'

Waar blijf je nou?

Ik kom eraan.

Waar blijf je nou?

Ik kom eraan.

Schiet nou toch op.

Ik kom eraan.

Het is al laat.

Ik kom eraan.

Daar ben ik al!

Hè hè!

Bron: Deen & Van Veen, 1994.

Door het hanteren van dit soort formules houden T2-leerders zich niet alleen beter staande in de anderstalige omgeving, het maakt hun taalgebruik ook veel natuurlijker en vloeiender. Het productieve karakter van dergelijke oefeningen en de veelvuldige herhaling van de formuleringen leiden er bovendien toe dat de leerder ze niet alleen herkent, maar ook met enig gemak leert gebruiken.

Beschikbaar oefenmateriaal voor formules en routines:

- ▶ Deen, J. & Veen, C. van (1994). *Taalriedels. Oefenen met routineformuleringen*. Wolters-Noordhoff.
- ▶ Leyssen, J. & Schryver, A. de (2008). *Riedel en ritme. Vlaamse taalriedels*. Acco.
- ▶ Adèr, L. & Verboog, M. (2016). *Taalraps. Een aanstekelijke manier om spreektaal te oefenen*. Boom.

Partikels

Partikels worden ook wel 'smeermiddelen van de taal' genoemd: ze maken een uiting vriendelijker, dwingender of beleefder, ze verzachten of versterken de inhoud van een boodschap of ze maken uitingen vloeiender en minder kunstmatig. Ze spelen een belangrijke sociale rol binnen de talige interactie. Voor veel NT2-leerders is het probleem dat hun moedertaal, in tegenstelling tot het Nederlands, partikelarm is. Daarnaast hebben partikels een vage betekenis, een verscheidenheid aan functies en krijgen ze nooit klemtoon, waardoor ze niet opvallen. Ze blijken daardoor zeer moeilijk te verwerven, maar gebruikt de taalleerder ze niet of foutief, dan heeft dat een negatief effect op het verloop van de interactie. Dit is met name het geval bij discourspartikels zoals *hè, oké, joh, hoor* (zoals in 'dat geeft niet, *joh*' of 'het komt wel goed, *hoor*') of bij modale partikels als *maar, toch, even, eens* en *nou*, waarmee uitingen genuanceerd worden (zoals in 'kom *maar* hier' of 'kom *even* hier' in plaats van 'kom hier', dat al snel bevelend of onbeleefd klinkt). In NT2-leergangen en -onderwijs is dit soort woordjes lange tijd genegeerd of afgedaan als 'spreektaal', maar gezien het grote belang is ruime aandacht ervoor een betere optie. Als met authentiek luistermateriaal gewerkt wordt, zitten teksten gewoonlijk vol met partikels. Aandacht voor de functie en voor het grote belang ervan is dan leerzaam. Vragen daarbij kunnen zijn: Waarom gebruikt iemand hier het woordje *even*, wat betekent het hier? Waarom gebruikt de spreker het woord *zeker* in de zin *Jij komt zeker uit Limburg?*, het woord *toch* in de zin *Je weet toch dat ik niet kan komen?* en het woord *soms* in *Ben je soms boos?*

Valse vrienden

Tot slot nog een korte opmerking over een nogal tot de verbeelding sprekend verschijnsel: woorden die in vorm zowel in de T1 als in de T2 bestaan, maar niet hetzelfde betekenen, de *valse vrienden*. Voor veel talen zijn hele lijsten of boekwerkjes gepubliceerd met dit soort 'gevaarlijke' woordparen, waarin de taalleerder wordt gewaarschuwd dat *controleren* niet overeenkomt met het Engelse *to control*, *durven* niet met het Duitse *dürfen*, *gras* niet met het Franse *gras*, en *pan* niet met het Spaanse *pan*. Beperken we het tot de hoogfrequente woorden, dan zijn het er niet veel meer dan een handjevol; de taalleerder kent ze meestal al snel (al is een enkel vriendje wel heel vals, zoals zo voor *dus* door Engels- of Duitstalige NT2-leerders). Bovendien zijn ze alleen gevaarlijk voor sprekers van aan het Nederlands verwante talen, andere sprekers gaan er op voorhand al niet van uit dat vormovereenkomst ook betekenisovereenkomst impliceert. Een Turkse NT2-leerder zal bijvoorbeeld niet snel denken dat de Turkse woorden *pul, tel, dip, dal, tam* en *hak* iets met hun Nederlandse vormgenoten te maken hebben. Het is dus weliswaar voor sommige NT2-leerders even opletten, maar valse vrienden zijn niet het voornaamste struikelblok bij de T2-woordenschatverwerving en verdienen om die reden ook geen uitgebreide aandacht of tijdsinvestering.